

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology
Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2019. Vol. 2(27). Issue 2, pp. 56–71

doi 10.15421/26190204

<http://www.uha.dp.ua>

УДК 94:378.014.24](477)»192/193»

**«Моя подорож за кордон дасть
 безумовно позитивні наслідки...»:
 закордонні відрядження викладачів
 вищих навчальних закладів УСРР
 у 1920-ті – на початку 1930-х рр.**

О. Л. Рябченко

Доктор історичних наук, професор

ORCID: 0000–0002–1249–2482

Researcher ID: G-2256–2018

lerche555@ukr.net

*Харківський національний педагогічний
 університет імені Г. С. Сковороди,
 вул. Алчевських, 29, м. Харків, Україна, 61002*

Н. М. Кушлакова

Доктор історичних наук, доцент

ORCID: 0000–0001–8493–1846

kushlakova@ukr.net

*Західнодонбаський інститут
 «ПрАТ «ВНЗ МАУП»,
 вул. Дніпровська, 400/1, м. Павлоград,
 Україна, 51412*

В. С. Савчук

Доктор історичних наук, професор

ORCID ID 0000–0002–6324–7567

Researcher ID: C-2266–2018

varfolomey44@gmail.com

*Дніпровський національний університет
 імені Олеся Гончара,
 проспект Гагаріна, 72, м. Дніпро,
 Україна, 49010*

Анотація. Метою статті є аналіз динаміки закордонних відряджень викладачів вищих навчальних закладів УСРР протягом 1920-х – на початку 1930-х рр., цілей та результатів їхньої співпраці з міжнародними науковими центрами у контексті комунікативних стратегій науковців

у цілому. *Методи дослідження:* важливими для написання цієї статті стали методи соціокультурного та локального аналізу, зокрема, для дослідження індивідуального досвіду міжнародної комунікації викладачів, приведення мікроісторичного аналізу в єдину систему взаємозв'язку, перетворення множинності окремих «історій» у цілісну картину, а також загальнонаукові методи аналізу й синтезу, ретроспективний та історико-порівняльний. *Основні результати:* здійснено аналіз базових принципів організації закордонних відряджень науковців України: фінансових, формально-організаційних, за науковими напрямками та за науковим статусом. *Стислі висновки:* встановлено, що протягом 1920-х рр. переважна більшість відряджень надавалася представникам індустріально-технічної та сільськогосподарської вертикалей. Зазначено, що відвідувати європейські наукові центри мали можливість поодинокі представники вищих навчальних закладів УСРР, переважно Харкова, причому постійно підтримувати зв'язки із закордоном могли лише відомі науковці. Для аспірантів і молодих вчених були встановлені квоти на закордонні відрядження за кошти НКО, проте їх було недостатньо для налагодження міцної комунікації з тією чи тією науковою спільнотою за кордоном. Доведено, що комунікативні практики науковців являли собою зразки культурної взаємодії з широкою громадськістю. *Практичне значення:* результати й висновки можуть бути використані для подальшого вивчення окресленої проблеми. *Оригінальність:* дослідження здійснене на основі ґрунтовного аналізу значної кількості архівних документів, більшість яких уперше введено до обігу. *Наукова новизна:* уточнено дані стосовно кількості отриманих відряджень за кордон протягом 1920-х рр. Вперше розкрито питання державного фінансування відряджень, здійснено аналіз вимог, які ставилися перед кандидатами на отримання відрядження, оцінка здобутків науковців УСРР міжнародною спільнотою та причини зниження комунікативної активності. *Тип статті:* емпірична.

Ключові слова: міжнародні зв'язки; дослідження; наукові конференції; фінансування.

*Надіслана до редколегії 10.08.2019**Прорецензована 13.11.2019**Рекомендована до друку 26.12.2019*

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology
Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2019. Vol. 2(27). Issue 2, pp. 56–71

doi 10.15421/26190204

<http://www.uha.dp.ua>

УДК 94:378.014.24](477)»192/193»

**«Мое путешествие за
 границу принесет безусловно
 положительные последствия...»:
 зарубежные командировки
 преподавателей высших учебных
 заведений УССР в 1920-е – начале
 1930-х годов**

О. Л. Рябченко

Доктор исторических наук, профессор

ORCID:0000–0002–1249–2482

ResearcherID: G-2256–2018

lerche555@ukr.net

*Харьковский национальный педагогический
 университет имени Г. С. Сковороды,
 ул. Алчевских, 29, г. Харьков, Украина, 61002*

Н. М. Кушлакова

Доктор исторических наук, доцент

ORCID: 0000–0001–8493–1846

kushlakova@ukr.net

*Западнодонецкий институт
 «ПрАТ «ВНЗ МАУП»,
 ул. Днипровская, 400/1, г. Павлоград,
 Украина, 51412*

В. С. Савчук

Доктор исторических наук, профессор

ORCID ID 0000–0002–6324–7567

ResearcherID: C-2266–2018

varfolomey44@gmail.com

*Днепропетровский национальный университет
 имени Олеса Гончара,
 проспект Гагарина, 72, г. Днепро,
 Украина, 49010*

Аннотация. Целью статьи является анализ динамики зарубежных командировок преподавателей высших учебных заведений УССР в течение 1920-х – начале 1930-х

гг., целей и результатов их сотрудничества с международными научными центрами в контексте коммуникативных стратегий ученых в целом. *Методы исследования:* важными для написания этой статьи стали методы социокультурного и локального анализа, в частности для исследования индивидуального опыта международной коммуникации преподавателей, приведение микроисторического анализа в единую систему взаимосвязи, преобразования множественности отдельных «историй» в целостную картину, а также общенаучные методы анализа и синтеза, ретроспективный и историко-сравнительный. *Основные результаты:* проанализированы базовые принципы организации заграничных командировок ученых Украины: финансовые, формально-организационные, по научным направлениям и по научным статусам. *Краткие выводы:* установлено, что в течение 1920-х гг. подавляющее большинство командировок предоставлялось представителям индустриально-технической и сельскохозяйственной вертикалей. Отмечено, что посещать европейские центры имели возможность единичные представители высших учебных заведений УССР, преимущественно Харькова, причем постоянно поддерживать связи с заграницей могли только известные ученые. Для аспирантов и молодых ученых были установлены квоты на зарубежные командировки за счет НКО, однако их было недостаточно для налаживания прочной коммуникации с той или иной научной общественностью за рубежом. Доказано, что коммуникативные практики ученых представляли собой образцы культурного взаимодействия с широкой общественностью. *Практическое значение:* результаты и выводы могут быть использованы для дальнейшего изучения обозначенной проблемы. *Оригинальность:* исследование осуществлено на основе тщательного анализа значительного количества архивных документов, большинство из которых впервые введены в обращение. *Научная новизна:* уточнены данные о количестве полученных командировок за границу в течение 1920-х гг. Впервые раскрыты вопросы государственного финансирования командировок, осуществлен анализ требований, которые ставились перед кандидатами на получение командировки, оценки достижений ученых УССР международным сообществом и причины снижения коммуникативной активности. *Тип статьи:* исследовательская.

Ключевые слова: международные связи; исследования; научные конференции; финансирование.

Представлена в редколлегию 10.08.2019

Прорецензирована 13.11.2019

Рекомендована в печать 26.12.2019

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology
Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2019. Vol. 2(27). Issue 2, pp. 56–71

doi 10.15421/26190204

<http://www.uha.dp.ua>

LCC DK508.833

«My travel abroad will give definitely positive impacts ...»: Foreign missions of teachers of higher educational establishments in the 1920s and early 1930s

O. L. Ryabchenko

Sc. D. (History), Professor
 ORCID:0000–0002–1249–2482
 Researcher ID: G-2256–2018
 lerche555@ukr.net

*H. S. Skovoroda Kharkiv
 National Pedagogical University,
 29 Alchevskikh Street, Kharkiv, Ukraine, 61002*

N. M. Kushlakova

Sc. D. (History), Associate Professor
 ORCID: 0000–0001–8493–1846
 kushlakova@ukr.net

*Zahidnodonbaskyi institute of IAPM,
 400/1, Dniprovskaya Street, Pavlograd,
 Ukraine, 51412*

V. S. Savchuk

Sc. D. (History), Professor
 ORCID: 0000–0002–6324–7567
 Researcher ID: C-2266–2018
 varfolomey44@gmail.com

*Oles Honchar Dnipro National University,
 72 Gagarin avenue, Dnipro, Ukraine, 49010*

Abstract. *The purpose of the article is to analyze the dynamics of foreign missions of teachers of higher educational establishments of the Ukrainian SSR during the 1920s – early 1930s, the goals and results of their cooperation with the international scientific centers in the context of the communication strategies of scientists in general. Research methods: Methods of sociocultural and local analysis have become important for the writing*

of this article, in particular for the study of individual experiences of international communication of teachers, bringing microhistorical analysis into a single system of interconnection, the transformation of the multiplicity of individual «stories» into a holistic picture, as well as general scientific methods of analysis and synthesis, retrospective and historical-comparative. *Main results:* analysis of the basic principles of organization of foreign missions of scientists of Ukraine: financial, formal-organizational, by scientific directions and by scientific status. Summary: It has been established that during the 1920s, the previous contacts of scientists with foreign colleagues were maintained, the new contacts were made. The majority of business trips were provided to the representatives of industrial, technical and agricultural verticals. It was noted that only representatives of higher educational establishments of the USSR, mainly Kharkiv, had the opportunity to visit European scientific centers, and only known scientists could constantly maintain contacts with foreign countries. For the postgraduate students and young scientist quotas were set aside for international business trips at the expense of People's Commissariat of Education, but they were not enough to establish the strong communication with a particular scientific community abroad. It was proved that communication practices were not limited to the scientific cooperation of individual scientists or institutions, they were also the examples of cultural interaction with the general public – teachers were invited to read public lectures in front of diverse audiences, to give speeches at solemn receptions, to visit colleagues abroad at home. The sightseeing programs were also an integral part of this process, helping to establish closer contacts. *Practical implication:* Results and conclusions can be used to further explore the problem outlined. *Originality:* The research was carried out a thorough analysis of a large number of archival documents, most of which were first put into circulation. *Scientific novelty:* data on the number of business trips received during the 1920s were clarified. The issue of state funding of business trips was first solved, the requirements for candidates for business trips were analyzed, and the achievements of the Ukrainian SSR scientists were evaluated by the international community and the reasons of the decline of communication activity. *Article type:* empirical.

Keywords: International relations; Research; Scientific conferences; Financing.

*Received 10.08.2019**Reviewed 13.11.2019**Accepted 26.12.2019*

Постановка проблеми. Закордон був і залишився популярним у науковому середовищі. На початок ХХ ст. стала уже стійкою традиція не лише отримання освіти за кордоном чи довготривалі стажування під час підготовки до професорського звання, а й поїздки вчених для ознайомлення з новітніми дослідженнями та організаційними основами діяльності зарубіжних закладів науки та освіти. Поширеними були практики викладання/відвідування курсів лекцій у найпрестижніших університетах світу, залучення до науково-дослідної роботи в них, придбання обладнання та обмін науковою літературою.

Важливою для вітчизняних науковців була й участь у різноманітних міжнародних наукових форумах, що створювала сприятливі умови для презентації науковій спільноті своїх досліджень, ознайомлення з найновітнішими тенденціями розвитку світової науки, обміну ідеями та для налагодження комунікації. Взагалі обмін інформацією між учасниками наукової діяльності не лише важлива, а й необхідна умова існування суб'єкта пізнання, подальшого приросту наукового знання (Урсул, 1975, с. 107).

Радянський уряд протягом 1920-х рр. також надавав великого значення міжнародній співпраці вчених, широко використовуючи попередній досвід її організації. Крім того, закордонні відрядження і запрошення іноземних дослідників в УСРР вважалися важливим елементом дипломатичної активності для зміцнення престижу нового уряду на міжнародній арені.

Історіографія. Тема міжнародних зв'язків була і залишається популярною в радянській, сучасній українській і зарубіжній історіографії. Її аналіз здійснювався, як правило, в контексті дослідження історії науки і культури взагалі. В радянський період пріоритетним було вивчення загальних процесів, характерних для міжнародної наукової комунікації, підкреслення особливої ролі держави для налагодження і підтримки взаємин окремих установ чи вчених із закордонними в тій чи тій галузі (Иоффе, 1975; Кузьмін, 1971 та ін.). Зважаючи на ідеологічні обмеження, вони не могли показати цей процес у всій повноті, зокрема, проаналізувати важливість міжкультурних взаємовпливів різних народів як значного чинника цивілізаційного поступу. Зокрема, П. С. Сохань наголошував, що ці питання залишалися поза процесом формування історичної пам'яті (Сохань, 1990, с. 15).

Стосовно періоду 1920–1930-х рр., це зауваження залишається справедливим і сьогодні, незважаючи на актуалізацію у вітчизняній історіографії проблеми міжнародних контактів української науки. Перш за все, відзначимо, що звернення до

цих питань має епізодичний характер. Наукові зв'язки українських та іноземних вчених у цілому досліджувалися у дисертації Г. В. Саган (Саган, Г. В., 1999), українсько-німецькі – Г. В. Калінічевої (Калінічева, Г. В., 1996), українсько-польські культурні зв'язки – І. Ю. Муляр (Муляр, І. Ю., 1993). Міжнародні контакти українських вчених у загальному контексті політики радянської держави щодо науки аналізувалися В. В. Ткаченком (Ткаченко, В. В., 2008). Останнім часом науковці, вивчаючи історію тих чи тих наукових та освітніх закладів, цікавляться і питаннями міжнародної комунікації. Наприклад, аналізу особливостей і форм співпраці представників наукової спільноти Одеси і США в галузі культури присвячена розвідка В. Левченка (Левченко, В., 2012) У цілому здобутки сучасної історіографії мають важливе значення для осмислення історичної ролі України в загальноєвропейському науково-освітньому просторі (Іваненко, О. А., 2013).

Метою статті є аналіз динаміки закордонних відряджень викладачів вищих навчальних закладів УСРР протягом 1920-х – на початку 1930-х рр., цілей та результатів їхньої співпраці з міжнародними науковими центрами у контексті комунікативних стратегій науковців у цілому.

Джерела. Дослідження проведене на широкому колі джерел, значна частина яких вперше вводиться до наукового обігу. Перш за все це документи Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України: анкети, заявки та звіти викладачів про наукові відрядження, протоколи засідань комісії Наркомосу УСРР по розгляду та дозволу наукових відряджень за кордон, щорічні звіти цієї комісії про роботу. Ці документи дають нам уявлення не лише про тематику наукових досліджень наших вчених, а й про умови їхньої роботи та життя за кордоном, питання, які цікавили іноземних дослідників, формат проведення наукових з'їздів, конференцій, конгресів та засідань різноманітних наукових товариств. Крім того, питання розвитку радянської науки на різних етапах та міжнародних науково-освітніх взаємовпливів знайшли висвітлення і на сторінках опублікованих збірників документів (З історії міжнародних зв'язків..., 1999; Історія Національної Академії..., 1998, 2003; Организация советской науки..., 1968, 1974). Цікавими для нас є подорожні нотатки науковців, зроблені під час поїздок за кордон і видані у ті роки (Кравчук, 2000; Яворський, 1929), а також звіти науково-дослідних кафедр при вишах, опубліковані в періодиці.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на те, що взаємини між УСРР з багатьма країнами світу у першій половині 1920-х рр. залишалися напруженими, співпраця вітчизняних і зарубіжних вчених

відновлюється досить швидко, особливо в середовищі тих дослідників, чий науковий інтерес був безпосередньо пов'язаний з іноземними науковими та освітніми центрами. Перш за все це були вчені, які здобували освіту у європейських університетах чи/та мали досвід співпраці з представниками таких центрів з кінця XIX – початку XX ст. Вони відчували себе частиною «світової науки», тому намагалися якомога швидше відновити не лише попередню формальну комунікацію, але і практику закордонних поїздок (Гришина, 2018, с. 33).

Зазначимо, що після встановлення радянської влади ця співпраця відбувалася не тільки в умовах зміненого типу політичного устрою, але також і після майже повного припинення відносин в роки I світової війни й революційних подій в Україні.

Науковці неодноразово підкреслювали, що відсутність інформації про тематику та результати наукових досліджень західних вчених та достатньої кількості літератури негативно впливали на рівень науково-дослідної роботи. Зрозуміло, що у сприятливіших умовах знаходилися зрілі науковці, котрі зуміли до цього часу накопичити більш-менш значний запас знань, наукових ідей і навичок. Наприклад, професор Харківського інституту народної освіти С. Н. Бернштейн відзначав, що «якщо раніше задумані роботи вдається з гріхом наполовину довести до завершення, майже не поповнюючи свого наукового багажу, то розпочинати нові великі наукові дослідження, що потребують постійного вивчення літератури і систематичної роботи, не є можливим» (Отчет о личной работе..., арк.7). Проф. Ц. К. Русьян також підкреслював, що він зміг продовжувати дослідження, лише завдячуючи ознайомленню з новою літературою, привезеною колегами з-за кордону (Научному комітету..., арк.59).

Українські науковці розуміли важливість використання матеріалів закордонних архівів і бібліотек для проведення досліджень і неодноразово це відзначали. Зокрема, М. Яворський писав, що «важко вивчати політичну історію України, а то й Росії, не використовуючи скарбів цього архіву (Прусського таємного – Авт.), не говорячи вже про аналогічне використання віденських та паризьких матеріалів архівних, не менш цінних для нашої політичної історії. Тим часом над цими матеріалами так мало працює українських істориків...» (Яворський, 1929, с. 223).

Науково-педагогічний склад вишів УСРР все більшого значення надавав неформальній комунікації – особистим контактам під час відряджень до закордонних наукових установ, безпосередньому спілкуванню із закордонними ученими на наукових конференціях, конгресах, семінарах, а також листуванню. Особливо популярними були відвіду-

вання відомих закордонних центрів науки й освіти з метою ознайомлення з сучасним станом тієї чи іншої галузі науки та вивчення досвіду організації роботи у них. Проф. І. С. Туркельтауб, прохаючи про відрядження до Німеччини, Франції та Італії на два місяці, підкреслював: «Працюючи в Україні в царині мистецтв сім років [...] я, не будучи за цей час жодного разу навіть в Москві, зужиткувався інтелектуально. Я весь час витрачаю мою енергію та знання, недостатньо тільки з книжок поповнюючи цю втрату. Я відчуваю, що за кожним роком все більше убожую духовно [...], не маючи змоги відновлювати та поповнювати свої знання» (Заява професора І. С. Туркельтауба, арк.49–50).

Зростанню кількості відряджень за кордон протягом 1920-х рр. сприяла поступова нормалізація наукового життя в суспільстві, покращення фінансового забезпечення науки, поновлення планів досліджень, багато з яких потребували вивчення матеріалів закордонних архівів і бібліотек. У 1922–1923 рр., як зазначають дослідники, Наркомос України направив за кордон 36 вчених (Йоффе, с. 210). Списки виданих наукових відряджень дають нам дещо інші цифри – за період з квітня 1922 по січень 1925 р. такі відрядження отримав 31 український науковець (Сведения о выданных научных командировках..., арк. 23) Причому серед них є не лише професори (С. Н. Бернштейн, К. С. Калиненко, О. П. Марков, О. М. Щукарев, Б. А. Шаццлло), а й працівники Наркомосу (Г. Ф. Гринько, Я. П. Ряппо), політкомісар Кам'янець-Подільського ІНО, згодом – ректор Київського сільськогосподарського інституту О. Чалий та ін.

Слід зазначити, що першочергове право на наукові відрядження мали співробітники науководослідних кафедр, створених при вищих навчальних закладах «зادля розвитку науки і використання наукових досягнень інших країн» (Бюллетень, 1924, с. 37–39). (Такі кафедри були створені відповідно до «Положення про науково-дослідні кафедри УСРР», затвердженого 18 лютого 1924 р.) Це рішення вплинуло на розподіл коштів Народним комісаріатом освіти УСРР між науковими центрами і більшість відряджень протягом 1920-х рр. отримували науковці Харкова і, зокрема, Інституту народної освіти, оскільки, порівняно з іншими навчальними закладами, при ньому концентрувалася найбільша кількість таких кафедр, а переважна більшість їх особового складу була викладачами ХІНО (Рябченко, 2000, с. 126–128, 130).

У 1927 р. було виділено 41 субсидію для закордонних відряджень харківських науковців, для Києва – 14, Дніпропетровська – 10, Одеси – 7, Миколаєва – 1 (Список осіб, що одержали субсидію..., арк. 4). Заявок з Харкова також надходило

Рік	Число поданих заявок	Число задоволених заявок	Відсоток задоволених заявок
1925/26 р.	338	115	34 %
1926/27 р.	427	246	57 %
1927/28 р.	429	223	51 %
1928/29 р.	479	54	11,2 %

набагато більше, ніж з інших міст. За 1926–27 рік їх було подано 199, у той час як із Києва усього 94, з Одеси – 59, Дніпропетровська – 48. Відсоток поданих і задоволених заявок на поїздки за кордон наведені у таблиці (Короткий звіт..., арк. 3, 5)

Як бачимо, з 1928/29 року відсоток дозволених відряджень науковим працівникам значно скорочується – із 479 заявок лише 54 було задоволено, за нашими підрахунками це 11,2 %¹. (Короткий звіт..., арк. 3). Це пояснюється тим, що з цього бюджетного року була припинена практика відряджень за власні кошти, а коштів НКО не вистачало для задоволення усіх прохань.

Проте порівняно з 1928/29 р. у наступному – 1929/30 р. кількість наукових відряджень за кордон зростає на 42,5 % (Матеріали про відрядження..., арк. 75). Комісія закордонних відряджень 4 січня 1929 р. навіть відзначила, що заяви від науковців поступають слабо, у зв'язку з чим було продовжено термін прийому заяв (Протокол засідання комісії..., арк. 81).

Наведені дані зі звітності Комісії закордонних відряджень значно відрізняються від відомих в радянській і сучасній українській історіографії (Иоффе, 1975. с. 275; Ткаченко, 2009, с. 174).

Як свідчать документи, закордонні відрядження не завжди оплачувалися Наркомосом, вони могли бути й своєкоштиними. Наприклад, у своє перше закордонне відрядження на два місяці за власний рахунок вирушив майбутній академік О. І. Бродський (Академік Олександр Ілліч Бродський..., с. 56) О. Д. Багалій-Татаринівий весною 1927 р. пощастило одержати від Укрнауки дозвіл на поїздку на два місяці до Франції за кошти її батька – академіка Д. І. Багалія (Відчит про наукове командировання..., арк. 117).

Практика поїздок за власний кошт була звичною до 1928 р., оскільки НКО не мав можливості забезпечити повністю хоча б одного відрядженого за браком коштів. Тому ми й бачимо значну кількість заяв на поїздки за кордон власним коштом. Вони становили близько половини від за-

гальної кількості дозволених (Список наукових відряджень за кордон, арк. 18–19, 23). Зазначимо, що у таких випадках за викладачами зберігалася їхня заробітна плата, на яку вони переважно і розраховували, подаючи заяви. Прохання про поїздку за кордон за власний рахунок не гарантувало задоволення заявок, значна їх частина відхилялася. Наприклад, 1927 р. було відхилено клопотання професора О. С. Федоровського, який мав бажання попрацювати чотири місяці в Сен-Жерменському музеї в Парижі та археологічних музеях і бібліотеках Франції та Праги; аспіранта Є. М. Гапона, який, як і його колеги, мав намір взяти участь у роботі міжнародного конгресу з колоїдної хімії в Німеччині та ознайомитись із роботою наукових установ цієї країни та інших співробітників Інституту (Список наукових командировок за кордон, арк. 18).

У 1927/28 р. допомогою на закордонні поїздки були забезпечені 139 із 223 осіб. Усі відпущені кошти вважалися як допомога до власних і становили 200–400 руб. (Короткий звіт..., арк. 5). Залежно від терміну відрядження, за ці кошти все ж можна було прожити. Проф. І. Клодницький, зокрема, писав, що грошей (250 руб.), які він отримав на відрядження до Берліна на міжнародний конгрес генетиків, йому ледве вистачило на покриття усіх витрат. Подорож його продовжувалася 20 днів – з 4 до 24 вересня 1927 р. 90 руб. було витрачено на візи до Польщі та Німеччини, 55 – на квитки, 80 – на готель та харчування (по 4 руб. на добу), 24 руб. потрібно було заплатити як членський внесок за участь у конгресі та за публікацію матеріалів (Наркомос. До Укрголовнауки, арк. 71).

З початку 1929 р. були встановлені такі норми субсидій на відрядження: на місяць – 350 руб.; на півтора місяці – 475 руб., на два місяці – 600 руб., на три – 800 руб., на чотири – 1100 руб., на дев'ять – 2250 руб. (Протокол 67..., арк. 95)

Розмір стипендії аспірантів, які перебували за кордоном, також збільшився на 50 руб. і становив 250 руб. на місяць. Тим, хто перебував на цей час за кордоном, виплатили різницю: «Беручи до уваги, що термін відрядження аспіранту Дніпропетровського гірничого інституту Черногоубовському продовжено до 1 липня 1929 р., себто на 5 місяців... асигнувати йому додатково 1300 валютою з кредитів

¹ У документі відсоток задоволених заявок у 1928/29 р. підрахований неправильно – 4,2%. Нами за цими даними розраховано і наведено в таблиці правильний результат.

НКО кошторису 1928–29 р.» (Протокол засідання комісії..., арк. 86.)

Якщо не вдавалося отримати усі кошти відряджу, можна було також розраховувати на дозвіл від окремої Валютної наради Наркомфіну УСРР на щомісячні перекази. Це було також важливо у разі продовження терміну перебування за кордоном. Наприклад, К. Т. Німчинов, якому для завершення опрацювання багатого матеріалу звукових записів у звуковому відділі (Lautabteilung) Берлінської Державної Бібліотеки необхідно було ще два-три місяці, просив переслати йому 150 доларів – по 75 доларів у лютому і березні 1928 р. «Без цього дозволу я опинюся в тяжкому матеріальному стані і не зможу закінчити своєї праці», – писав науковець (До окремої валютної..., арк. 127).

Заборона Наркомфіну УСРР здійснювати такі перекази поставила не одного вченого у критичне становище. Так, І. А. Дубовик, яка була відряджена Укрнаукою до Німеччини на 5,5 місяців до початку квітня 1928 р. і весь час працювала в Берліні в Фармакологічному інституті у проф. Тренделенбурга, скаржилась, що вона «не мала змоги купувати потрібний для роботи матеріал, а сама довгий час мусила голодувати, живучи на 10 пфенінгів у день, що надто перешкоджало роботі» (Звіт за командировку, арк. 160).

Навіть всесвітньо відомим вченим, таким як Б. П. Герасимович, могло не вистачити коштів на задоволення елементарних життєвих потреб. 10 серпня 1929 р. науковець написав листа до НКО, у якому «мав честь прохати» про виплату йому 175 доларів, які він вимушений був позичити на квиток із Нью-Йорка до Харкова, оскільки його матеріальний стан не дозволив йому ні придбати цей квиток під час його перебування у США, ні після повернення додому (В Укрголови науку, арк. 151). Зазначимо, що це клопотання було підтримане НКО.

Не менш принизливою була і вимога брати на себе зобов'язання «протягом всього відрядження не звертатись за матеріальною допомогою до Повпредства, інших радянських та чужоземних організацій за кордоном», що була прописана на зворотньому боці анкети, яку обов'язково заповнювали науковці перед поданням документів на поїздку. Професор М. Паше-Озерський із Берліна звертався за допомогою (14.01.1929 р.) навіть до Наркома освіти УСРР М. Скрипника, зазначивши у своєму листі, що його робота за кордоном проходить у досить складних матеріальних умовах: «Відсутність всілякої підтримки з СРСР змушує мене терпіти нестатки і навіть відмовляти собі у найнеобхіднішому. Я прошу вас віддати розпорядження про видання мені невідкладної допомоги, щоб поставити радянського вченого, який виконує за кордоном

таку роботу, у більш нормальне становище і дати йому можливість вести роботу у подальшому» (Народному Комиссару Просвещения..., арк. 185).

Погане забезпечення і низькі субсидії на відрядження часто ставали причиною відмови у видачі віз. Особливо цим відзначалася Франція. І якщо актори чи, наприклад, поети могли розраховувати на гонорари від виступів або публікацій своїх творів у місцевій пресі, то науковцям було значно важче. Вони розраховували, в першу чергу, на кошти НКО, а також Всеукраїнської спілки споживчих кооперативних організацій, яка теж підтримувала вчених. У 1926/27 році, наприклад, ВУКС підтримав 19 науковців Харкова, надавши їм 5200 руб., 11 вчених Києва, виділивши їм 3500 руб., двох із Дніпропетровська (500 руб.), трьох із Одеси (800 руб.), по одному з Миколаєва і Кам'янець-Подільського (400 і 300 руб. відповідно). Серед них були ті, хто їхав за кошти НКО, і ті, хто отримав дозвіл на поїздку за власний кошт: відомі науковці, такі, як С. Н. Бернштейн, Б. П. Герасимович, Л. М. Делоне і молоді вчені та аспіранти, зокрема З. А. Гуревич, П. Т. Казакевич та інші (Список осіб..., арк. 10–11).

Найчастіше співробітникам вишів надавалися дозволи на поїздки для ознайомлення зі станом тієї чи тієї галузі наук за кордоном, що поєднувалося з участю у наукових з'їздах чи конференціях. Комісія постійно наголошувала на тому, що відрядження для проведення і продовження наукових досліджень чи удосконалення у спеціальності дозволяються у тих випадках, коли були використані усі можливості, які були в СРСР. Відрядження з метою встановлення наукових зв'язків давалися лише у виняткових випадках (Короткий звіт про роботу комісії..., арк. 5).

Стосовно принципів відбору кандидатур, то, наприклад, для участі у наукових конференціях перш за все направляли тих викладачів, які мали офіційні запрошення і чий доповіді були включені до програми. Крім того, пріоритет надавався представникам (65 %) індустріально-технічної і сільськогосподарської вертикалей, а решта – 35 % – набиралася з усіх інших вертикалей (соціально-економічної, медичної, педагогічної, мистецької тощо). Причому з цих 35 % найбільша частина припала на економістів.

З березня 1929 р. цей розподіл змінюється таким чином: індустріально-технічна – 25 %, сільськогосподарська – 15 %, хімічна – 10 %, соціально-економічна – 10 %, мистецька – 13 %, біологічна та медична – 10 %, фізико-математична – 5 %, ВУАН – 8 %, резерв – 4 %. (Протокол 67..., арк. 95)

При розгляді заяв на закордонні відрядження у 1930/31 р. групи були дещо іншими: педа-

гогічна, соціально-економічна, біологічна, хімічна, фізико-математична, художня. Але загальні принципи структуризації охочих отримати наукове відрядження в цілому зберігалися. Ці зміни були викликані тим, «що в новому академічному році всі відрядження, як НГУ ВРНГ, НКЗемсправ, НКЗдоров'я, НКПраці, та НКФін та інш. розглядають самі заявки своїх установ та передають їх на остаточне вирішення Держпляну УСРР» (Плян закордонних командировок..., арк. 75). Тобто кожний наркомат тепер розглядав справи за відомчою приналежністю.

Претендент повинен був знати мову країни, до якої відряджається. Крім того, мав надати план своєї роботи за кордоном, клопотання установи, в якій працює, а після повернення – зробити доповідь про результати своєї роботи за кордоном (Короткий звіт про роботу комісії..., арк. 5). Причому попередні плани і звіти вимагалися і раніше, проте з 1929 р. наголошувалося не лише на обов'язковості виконання цієї умови, а й на систематичних перевірках Укрнауки.

Термін відряджень був різним і залежав від їхньої мети. Наприклад, професори і старші наукові співробітники, що їздили для ознайомлення зі станом науки в певній галузі чи для зв'язку з закордонними науковими установами, отримували відрядження максимум на три, мінімум – на півтора місяці. Такий самий термін встановлювався для аспірантів медичної і хімічної вертикалі. Аспіранти індустріально-технічної вертикалі отримували відрядження не менш ніж на дев'ять місяців для удосконалення своїх знань (Короткий звіт про роботу комісії..., арк. 3). До речі, декан факультету соціального виховання Київського ІНО, проф. О. І. Дорошенко з цього приводу зверталася до НКО: «Для науковця в такій широкій галузі, як педологія та педагогіка, три місяці термін для відрядження, особливо першого, коли багато часу витрачається на орієнтацію, занадто малий» (Звіт про закордонну командировку..., арк. 30)

Стосовно аспірантів і молодих вчених, то Комісія зобов'язана була забезпечити їх наявність у кожній із вертикалей і надавати відрядження за кошти НКО. У 1927/28 р., наприклад, були надані річні відрядження десятком аспірантам для вивчення певної теми, п'ять із них представляли медичну і п'ять – індустріально-технічну вертикаль (Короткий звіт про роботу комісії..., арк. 7). За необхідності тривалість відрядження продовжували, як, наприклад, аспіранту Харківського технологічного інституту Г. Л. Юхновському чи згаданому вище Черногоубовському із Дніпропетровського гірничого інституту (Протокол засідання комісії..., арк. 91).

Як свідчать документи, відрядження отримували й аспіранти-гуманітарії, проте на більш короткий термін. Наприклад, 17 січня 1925 р. кафедра мовознавства надіслала прохання про наукове відрядження аспіранту Капустянському Івану Назаровичу до Москви або Праги, Лейпцига чи Парижа терміном на два місяці (Прохання..., арк. 9). Питання вирішувалося майже рік, але мало позитивний результат. 20 листопада 1925 р. на засіданні Президії Укрнауки було прийнято рішення надати ці відрядження (Прохання..., арк. 8).

Не всі подання задовольнялися. З різних причин вони відхилялися. Зокрема, у 1929 р. (за даними на серпень 1929 р.) було відхилено близько сорока таких заяв (Списки претендентів..., арк. 7). Сучасні науковці, зокрема, В. Ткаченко, відзначають, що головною перешкодою в отриманні закордонних відряджень у 1920-і рр. був брак коштів (Ткаченко, с. 175). Погоджуючись із цим висновком, заперечимо тезу про задоволення майже усіх заявок на поїздки за власний кошт. Заяви викладачів і списки затверджених і відхилених кандидатур говорять про складний шлях отримання дозволу на відрядження у будь-якому випадку. Досить часто і клопотання на своєкоштану поїздку подавалися по декілька разів. Зокрема, дійсний член науково-дослідної кафедри мовознавства, професор Київського ІНО С. В. Савченко у січні 1928 р. писав: «Я ще раз звертаю увагу Головнаки на цілковиту неможливість працювати самостійно по моїй спеціальності без закордонних командировань і нагадую, що оце уже втретє я домагаюсь відрядження за кордон (перший раз 1925/6 року через ІНО, другий 1926/7 року через дослідчу кафедру мовознавства)». Причому проф. С. В. Савченко не вимагав для своєї поїздки «ніяких окремих коштів, ніж залишення платні по кафедрі та штатній посаді в ІНО» і турбувався, що на попередні клопотання «навіть відповіді не одержав від Головнаки» (Анкети та заяви про дозвіл..., арк. 41). Зазначимо також, що мотивація цього професора була більш ніж переконливою: «В київських і всесоюзних бібліотеках немає і десятої частини тих матеріалів, які мені потрібні для закінчення праці – писав С. В. Савченко. – Крім того, працюючи над історією французької мови і беручи участь у створенні відділу чужих мов при Київському ІНО, я вважав для себе обов'язково необхідним попрацювати у всесвітньо відомій фонетичній лабораторії Русло (Rousselot) в Парижі. Вчені всього світу з'їжджаються до Русло для перевірки своєї вимови, бо бездоганна вимова є першою умовою викладання мов» (Анкети та заяви про дозвіл..., арк. 39)

Крім того, виділені кошти урізалися. Наприклад, на засіданні Комісії закордонних ві-

дряджень 28 травня 1929 р. зазначалося, що, за повідомленням Наркомфіну, «встановлено суму 75000 на відрядження (65000 – загальнонаукові та 10000 – студентські екскурсії) скорочено на 30 %, (Протокол 85 засідання комісії ..., арк. 126).

Водночас, наведений документ свідчить про те, що у 1920-х рр. за кордоном могли побувати і студенти вишів, зокрема, на екскурсіях. Питання налагодження відвідування студентами закордонних навчальних закладів неодноразово порушувалося й обговорювалося. Зокрема, наголошувалося на користі, яку могли б принести закордонні екскурсії студентам під час літньої практики, оскільки повністю засвоїти дисципліни студенти не мали можливості через відсутність допоміжних закладів при вишах. Крім цього, екскурсії вважалися важливим засобом пропаганди радянського способу життя та «допомогли б налагодити зв'язки з революційною частиною закордонного студентства» (Шевелев, 1925, с. 29.). У 1929 р., наприклад, отримали дозвіл на наукову екскурсію до Німеччини на місяць 21 студент Харківського технологічного та Київського політехнічного інститутів під керівництвом професорів О. Г. Молокіна та Ю. Г. Шумського (Протокол № 88..., арк. 140–141).

Стосовно всіляких міжнародних наукових форумів, то викладачі вишів УСРР протягом 1920-х рр. брали участь у багатьох із них і навіть входили до Президій і виступали з пленарними доповідями. Питання участі радянських учених у таких заходах перебували під особливим контролем. Відсутність «достатніх політичних гарантій» ставало приводом для відмови від участі у деяких з них. Наприклад, у 1924 р. було прийнято рішення відмовитися від участі в міжнародному з'їзді істориків у Німеччині (конгрес про обговорення завдань викладання історії в міжнародному розрізі) (Гришина, 2018, с. 31).

Та все ж українські історики отримали можливість взяти участь у складі радянської делегації у двох важливих наукових подіях за кордоном, що відбулися влітку 1928 р. – на «Російському історичному тижні» в Берліні і шостому міжнародному історичному конгресі у столиці Норвегії Осло. Серед учасників цих вагомих наукових форумів були професори М. Яворський та В. Юринець. У своєму дописі про перебіг цих заходів М. Яворський звернув увагу на те, що історичну конференцію та виставку в Берліні названо «російськими», а не «радянськими» (Яворський, 1929, с. 216). Учений зауважив невинуватість цієї помилки, оскільки в Німеччині, як і за кордоном у цілому, мало знають про те, що СРСР – це не лише Росія (Яворський, 1929, с. 217). Тому поряд із промовама, доповідями та ознайомленням з різними установами істо-

ричної науки йому довелося докласти зусиль для роз'яснення цих помилкових уявлень.

Враження і відгуки про «Тиждень російських істориків», висвітлені у німецькій пресі, дають можливість уявити, як організовувалися наукові форуми майже сто років тому. З вітальними словами від німецької сторони виступили заступник голови Німецького товариства для вивчення Східної Європи проф. Гетч та міністр народної освіти проф. Беккер. До речі, ідея організації цього форуму належала проф. Гетчу, який відвідував Росію і намагався встановити стан історичної науки та архівів, а також шукав відповідь на питання: «Чи мають можливість працювати і чи працюють російські вчені не марксистами?» (Р. Г., 1928). У своєму виступі він зауважив, що скласти чітку уяву про ці питання було важко, тому тиждень і виставка допоможуть зацікавленим знайти відповіді на ці питання.

Від радянської сторони з вітальними словами виступили радянський повпред у Німеччині М. М. Крестинський та заступник наркома освіти РСФРР М. М. Покровський. Професори М. Яворський та В. Юринець виступали з доповідями, відгуки на які в німецькій пресі, за словами М. Яворського, незважаючи на їх марксистський характер, були «теплі та привітні» (Яворський, 1929, с. 221). Російська емігрантська преса натомість назвала його «развязным молодым человеком, бойко говорящим по-немецки», проте оцінку виступу дала досить скептичну, на рівні новачка марксистського гуртка «доброго старого часу з вишуканими метафорами на зразок: інтелігенція – прикажчик великої буржуазії тощо» (Р. Г., 1928). Зрозумілий настрій емігрантів, та ще й російських, які підкреслювали, що під час виступу українського історика «німецька професура красувалася своєю відсутністю», М. Покровський не соромився позіхати, і лише українці слухали не без гордості. Цікавим залишається факт, що після виступів саме українських істориків представники різних німецьких університетів запросили приїхати до них із цими ж лекціями, а дехто навіть запропонував завітати до них на літній відпочинок (Яворський, 1929, с. 221).

Взагалі наші історики мали можливість спілкування у більш неформальній атмосфері на урочистих бенкетах, які влаштовувалися не лише під час тижня істориків, а й у подальшому під час відвідань ними різних німецьких наукових установ. На таких заходах були присутніми не тільки німецькі вчені, а й представники німецького уряду (Яворський, 1929, с. 221).

Традиційно вчених, які відвідували закордонні наукові центри, запрошували на різні заходи чи в просто гості. Цікавим у цьому відношен-

ні є повідомлення професора ХІНО І. С. Телетова з Франкфурта-на-Майні 15 липня 1927 р.: «Зараз збираюся з Френкелем кудись на запрошення, хоч до пуття не знаю і сам куди. Завтра запрошений до декана природничого факультету» (Листівка із архіву...). На багатьох наукових форумах прийнятними були й екскурсії. Наприклад, професор ХІНО Л. П. Ніколаєв відзначав, що під час роботи Міжнародного з'їзду антропологів у вересні 1927 р. для учасників була влаштована «екскурсія до Гарлему, де були продемонстровані рештки пітекантропа, а також на острів Маркен, де учасники з'їзду ознайомились із звичаєм деформування черепів у дітей, накладаючи їм на голови тугі очіпки» (Звіт наукового відрядження ..., арк. 4).

Запрошували українських науковців і до престижних університетів для читання курсів лекцій. Наприклад, з 1 вересня 1923 до 11 листопада 1924 р. професор Харківського ІНО С. Н. Бернштейн перебував у Парижі, куди був запрошений Радою Паризького університету для читання курсу лекцій «Про найкраще наближення аналітичних функцій» (Отчет о личной работе..., арк. 7). Сергій Натанович свого часу навчався на факультеті фізико-математичних наук Сорбонни (1902–1904) та в Геттінгенському університеті (1904–1905), його знали і цінували найвідоміші європейські математики, тому відрядження для читання циклів лекцій у Паризькому університеті він отримував неодноразово (Матеріали про відрядження..., арк. 115).

У липні 1928 – січні 1929 р. у Німеччині, Данії та Австрії з тріумфом проходили гостьові лекції і публічні доповіді завідувача кафедри кримінального права і кримінального процесу Київського інституту народного господарства, професора М. Паше-Озерського. Його вразила велика зацікавленість аудиторії і висока відвідуваність заходів від 300 у Мюнхені до 1250 у Франкфурті-на-Майні. Данська, шведська, німецька, англійська, французька і навіть американська преса весь час публікувала детальні огляди цих виступів (близько 100). Відзначимо, що це був перший випадок читання лекцій з радянського права радянським професором у західноєвропейському університеті – Гейдельберзькому. Ці лекції відбулися з винятковим успіхом: аудиторія завжди була переповнена, крім значної кількості професорів, сюди приїжджали зацікавлені навіть з інших міст – Мангейма, Карлсруе та ін. Юридичний факультет Берлінського університету також порушував питання про запрошення М. Паше-Озерського гостьовим професором у січні і лютому 1929 р. (Краткий отчет ..., арк. 184–186).

Практикувалися і лекції на засіданнях міжнародних наукових товариств, членами яких була зна-

чна кількість науковців з УСРР. Наприклад, проф. Д. М. Сінцов, який зробив доповідь про свої дослідження на засіданні Геттінгенського математичного товариства 26 липня 1927 р., відзначав, що «на кожному із засідань було по «руській» доповіді, я міг би навіть сказати, що по «українській», оскільки один із доповідачів – київський професор і академік Г. В. Пфейфер, другий – я і третій – О. Ю. Шміт, що працює зараз в Москві, але навчався у Києві, учень проф. Д. А. Граве» (Звіти про закордонні командировки..., арк. 27). Майбутній академік і всесвітньо відомий фізико-хімік О. І. Бродський також зазначав, що під час своїх наукових відряджень у цей період двічі робив доповіді у німецькому і французькому хімічних товариствах.

Частим гостем на з'їздах американських астрономічних асоціацій в Філадельфії, Кембриджі, Американського астрономічного товариства в Нью-Гавені був професор Б. П. Герасимович – один із перших і найвидатніших астрофізиків-теоретиків і фахівців у зоряній астрономії. Він також постійно виступав з доповідями з математичної фізики й астрономії у різних наукових товариствах при Гарвардському університеті під час свого відрядження до США, яке він отримав восени 1926 р. для роботи у Гарвардській обсерваторії (В Главное управление..., арк. 131). У квітні 1927 р. Наркомос продовжив це відрядження до серпня 1928 р., а потім до 1929.

Зауважимо, що Американська обсерваторія запрошує на роботу лише провідних спеціалістів. У цілому, в цьому провідному світовому науковому центрі Б. П. Герасимович проводив дослідження три роки. За час свого перебування в США він відвідав найбільші обсерваторії – Йоркську і Лікську, де зустрічався зі своїми колишніми студентами, які емігрували до США – О. Струве та М. Бобровниковим. У звіті про наукову роботу за період з 1 жовтня 1926 по 1 січня 1928 р. у США вчений «мав честь повідомити» НКО, що за цей час у різних виданнях Америки і Європи ним було опубліковано 38 статей (В Главное управление..., арк. 131). Роботи, виконані Б. П. Герасимовичем з американськими колегами, принесли йому світову славу. Зокрема, за дослідження джерел зоряної енергії, проведене спільно з Доналдом Мензелем у 1928 р. («Physical properties of a gaseous substratum in the Galaxy»), автори отримали міжнародну премію Нью-Йоркської академії наук імені А. Крессі-Моррісона. Незважаючи на свою зайнятість, дослідник не переривав своїх занять з аспірантами, якими він керував ще до від'їзду і, як він сам відзначав, «в листах надавав їм керівні вказівки» (В Главное управление..., арк. 131).

Крім наукових доповідей, закордонних колег цікавили й свідчення з перших уст про життя радянської країни, людей, зокрема, студентів, викладачів. Тому наші науковці під час перебування за кордоном виступали перед різноманітною аудиторією. Тематика, текст доповідей і дозвіл на виступ узгоджувалися у радянських представництвах. Наприклад, О. І. Дорошенко відзначала, що її запросили виступити з доповіддю «на святі, присвячену річниці революції. З дозволу консула т. Кантора я погодилася і вибрала собі тему: «Організація науки та підготовка молодих наукових робітників на Україні». На численних зборах, де були представники від професури, сенату і т. інше, доповідь мою слухали з напруженою увагою, а молодь навіть з помітним співчуттям. Взагалі інтерес до всього радянського там надзвичайний» (Звіт про закордонну командировку..., арк. 29).

Поїздки за кордон сприяли також встановленню контактів із редакціями наукових журналів. Це яскраво ілюструє розповідь М. Яворського про відвідання ним німецьких наукових установ у Гамбурзі. За його словами, директор Інституту міжнародної політики доктор Марков жалкував, що не має дописувачів з України, і тому вони «вимушені вміщати в своєму журналі «Європейські розмови» лише статті з антирадянським поглядом». Цікавилися дуже у цьому Інституті Всеукраїнською асоціацією сходознавства і також «прохали надсилати в обмін її видання та взяти постійну участь в їхнім журналі». Передавав прохання нашим економістам дописувати до їхнього часопису-тижневика «Вісті світового господарства» і заступник директора Гамбурзького архіву міжнародного господарства д-р Найль (Яворський, 1929, с. 230–231).

Варто зазначити, що науковці УСРР з початком 1920-х рр. не лише продовжували публікуватися у відомих закордонних фахових журналах («*Mathematische Annalen*», «*Mathematische Zeitschrift*», «*The Observatory*», «*Zeitschrift für Slavische Philologie*», «*Zoologische Anzeigen*» та ін.), а й отримували запрошення від закордонних видавництв на публікацію монографій. Наприклад, відоме французьке видавництво Готьє-Віллар (*Gauthier-Villars*), що відіграло важливу роль у наукових публікаціях і розвитку науки у XIX – першій половині XX ст., друкувало книгу С. Н. Берштейна, підготовлену на основі його лекцій, прочитаних у Паризькому університеті «Про найкраще наближення аналітичних функцій» (Отчет о личной работе..., арк. 7). Ця монографія побачила світ у 1926 р. (Bernstein, 1926) і удостоєна премії Bordin Паризькою академією наук (Александров, 1969, с. 214). У 1925 р. Георг Полія і Габор Сеге розмістили у своєму збірнику задач доказ теоре-

ми Бернштейна, який спирався на теорію ймовірностей, але при цьому не використовував її термінологію і техніку.

Під час перебування за кордоном проф. М. М. Паше-Озерський, як свідчить його звіт, підготував до друку монографію обсягом 7 друкованих аркушів «*Strafe und Strafvollzug in der Sowjetunion*», яка вийшла у Берліні, і закінчував іншу монографію – «*Sexualstrafrecht der Sowjetunion*», яка планувалася до видання декількома мовами (Краткий отчет о заграничной ... арк. 186.)

Відзначимо, що інші вітчизняні дослідники, зокрема, проф. Г. Ф. Арнольд, висловлювали стурбованість з приводу того, що «багато робіт розпорошуються по різних, головним чином, іноземним журналам», у той час як важко було налагодити випуск власних друкованих органів (Звіт секції ..., арк. 12). На кінець 1920-х рр. все чіткіше проявляється тенденція до заснування вітчизняних видань та публікацій у них. У середині 1930-х рр., як відзначив у щоденнику проф. Л. П. Ніколаєв, видавати свої наукові роботи за кордоном вважалося уже ганебним (Николаев, 2016, с. 253).

Висновки. Таким чином, викладачі вищих навчальних закладів УСРР надавали велике значення особистим контактам із закордонною науковою спільнотою і намагалися отримати відрядження до відомих європейських наукових установ з метою ознайомлення з сучасним станом тієї чи іншої галузі науки та вивчення досвіду організації роботи у них, а також для участі у різних наукових форумах. Протягом 1920-х рр. зберігалися і підтримувалися попередні контакти науковців із закордонними колегами, а також встановлювалися нові. Переважна більшість відряджень надавалася представникам індустріально-технічної та сільськогосподарської вертикалей. Як свідчить уточнена статистика поїздок, відвідувати європейські наукові центри мали можливість поодинокі представники вищих навчальних закладів УСРР, переважно Харкова, причому постійно підтримувати зв'язки із закордоном могли тільки відомі науковці. Для аспірантів і молодих вчених були встановлені квоти на закордонні відрядження за кошти НКО, проте їх було недостатньо для налагодження міцної комунікації з тією чи тією науковою спільнотою за кордоном. Як свідчать документи, комунікативні практики не обмежувалися науковою співпрацею окремих вчених чи закладів, вони також являли собою зразки культурної взаємодії з широкою громадськістю – викладачів запрошували читати публічні лекції перед різноплановою аудиторією, виступувати промови на урочистих прийомах, відвідувати закордонних колег удома. Невід'ємною складовою були також екскурсійні програми, що

сприяли налагодженню тісніших контактів, незважаючи на політичні бар'єри.

Протягом 1920-х рр. склалася жорстка централізована система перевірки та затвердження кандидатур на відрядження, досить масовим явищем стало те, що Комісія закордонних «відряджень» Наркомосу УСРР відмовляла науковцям у поїздках за кордон навіть за власний рахунок. Скасування практики відряджень за власні кошти з 1928 бюджетного року призвело до значного скорочення кількості поїздок. Зниженню комуні-

кативної активності також сприяв той факт, що все більша кількість молодих науковців, які закінчували радянські вищі навчальні заклади, не володіли іноземними мовами. НКО УСРР настійно рекомендував науковцям використовувати для досліджень можливості СРСР, що сприяло поступовій переорієнтації на внутрішні відрядження для вивчення передового досвіду та підвищення кваліфікації, на публікації у вітчизняних наукових виданнях, на організацію і проведення вітчизняних наукових форумів.

Бібліографічні посилання

Александров, Д. А., 1996. Почему советские ученые перестали печататься за рубежом: становление самодостаточности и изолированности отечественной науки, 1914–1940. *ВИЕТ*, № 3, сс. 3–24.

Александров, П. С., Ахизер, Н. И., Гнеденко, Б. В. и Колмогоров А. Н., 1969. Сергей Натанович Бернштейн (некролог). *УМН*, т. 24, вып. 3 (147), сс. 211–218.

Анкети та заяви про дозвіл на закордонні наукові командировки викладачам вузів України. 1927–1928 рр. Спр. 650. Оп. 7. Ф. 166. Київ: Центральний Державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України).

Бюллетень Украинского Главного комитета профессионально-технического и специально-научного образования, 1924, № 1.

В Главное управление научных учреждений УССР. Спр. 650. Оп. 7. Ф. 166. Київ: ЦДАВО України.

В Укрглавнавуку. Спр. 494. Оп. 8. Ф. 166. Київ: ЦДАВО України.

Відчит про наукове командировання до Франції улітку 1927 року наукового робітника О. Д. Багалій-Татарінової. Спр. 648. Оп. 7. Ф. 166. Київ: ЦДАВО України.

Гришина Н. В., 2018. «...Возможность проехать и подышать западноевропейским воздухом»: взаимоотношение науки и власти в сфере заграничных командировок в 1920-е гг. *Вестник Томского государственного университета: История*. Томск, № 51, сс. 28–36.

До НКО. Сектор науки. Спр. 583. Оп. 10. Ф. 166. Київ: ЦДАВО України.

До окремої валютної наради Наркомфіну УСРР. Спр. 650. Оп. 7. Ф. 166. Київ: ЦДАВО України.

З історії міжнародних зв'язків України: наука, освіта (XIX – 30-ті роки XX ст.). Документи і матеріали, 1999. Київ: Ін-т історії України НАН України.

Заява професора І. С. Туркельтауба. Спр. 439. Оп. 5. Ф. 166. Київ: ЦДАВО України.

Звіт за командировку. Спр. 648. Оп. 7. Ф. 166. Київ: ЦДАВО України.

Звіт наукового відрядження до Франції та Голландії дійсного члена науково-дослідної кафедри антропології та географії Л. П. Ніколаєва. Спр. 648. Оп. 7. Ф. 166. Київ: ЦДАВО України.

Звіт про закордонну командировку до Німеччини дійсного члена Київської кафедри педології О. І. Дорошенка. Спр. 501. Оп. 8. Ф. 166. Київ: ЦДАВО України.

Звіт секції прикладної зоології за 1928/29 рік. Спр. 6. Оп. 8. Ф. Р-1427. Харків: Державний архів Харківської області.

Звіти про закордонні командировки наукових робітників України. 1927–1928 рр. Спр. 648. Оп. 7. Ф. 166. Київ: ЦДАВО України.

Иоффе, А. Е., 1975. *Международные связи советской науки, техники и культуры 1917–1932.* Москва: Наука.

Іваненко, О. А., 2013. *Університети України в міжнародних наукових зв'язках Російської імперії (друга половина XIX – початок XX ст.).* Київ: Інститут історії України НАН України.

Історія Національної Академії наук України 1924–1928. Документи і матеріали, 1998. Київ: НБУВ.

Історія Національної Академії наук України 1929–1933. Документи і матеріали, 1998. Київ: НБУВ.

Історія Національної Академії наук України 1934–1937. Документи і матеріали, 2003. Київ: НБУВ.

Калінічева, Г. В., 1996. *Українсько-німецькі освітні і наукові зв'язки у 20-ті – на початку 30-х років.* Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. Донецьк: Донецький державний університет.

Коваленко, В. С., Варгалюк, В. Ф. та Стець, Н. В., 2014. *Академік Олександр Ілліч Бродський.* Дніпропетровськ: Видавництво Дніпропетровського національного університету.

Короткий звіт про роботу комісії закордонних командировок при НКО за 1928–29 р. Спр. 499. Оп. 8. Ф. 166. Київ: ЦДАВО України.

Кравчук, М. П., 2000. Нотатки з подорожі. В: Кравчук, М. П., 2000. *Науково-популярні праці.* Київ, сс. 178–181.

Краткий отчет о заграничной научной работе профессора Н. Н. Паше-Озерского (июль 1928 – январь 1929 года). Спр. 648. Оп. 7. Ф. 166. Київ: ЦДАВО України.

Кузьмин, М. С., 1971. *Деятельность партии и советского государства по развитию международных научных и культурных связей СССР 1917–1932 гг.* Ленинград: Издательство Ленинградского университета.

Левченко, В. В., 2012. *Вчені-історики Одеси в міжнародній науковій комунікації в 1917–1930-х рр.* Універ-

ситет. Науковий історико-філософський журнал. Київ, № 3 (47), сс. 11–22.

Листівка із архіву професора І. С. Телетова. Доступно: <https://auction.ru/offer/frankfurt_na_majne_opernyj_teatr_germanija_rejkh_arkhiv_prof_teletov_rossijskaja_imperija_rsfsr_1927-i78045456035491.html#2>.

Матеріали про відрядження працівників науки за кордон. Спр. 583. Оп. 10. Ф. 166. Київ: ЦДАВО України.

Муляр, І. Ю., 1993. Українсько-польські міждержавні культурні взаємини у 20–30 роках ХХ ст. *Міжнародні зв'язки України: наук. пошуки і знахідки*. Київ, вип. 3, сс. 22–29.

Наркомос. До Укрголовнауки. Спр. 648. Оп. 7. Ф. 166. Київ: ЦДАВО України.

Народному Комиссару Просвещения УССР тов. Н. А. Скрыпнику. Спр. 648. Оп. 7. Ф. 166. Київ: ЦДАВО України.

Научному комитету. Отчет о работе Ц. К. Ру-сьяна за май-декабрь 1923 г. Спр. 1205. Оп. 2. Ф. 166. Київ: ЦДАВО України.

Николаев, Л. П., 2016. Дневник советского профессора. В: *Харківський університет у спогадах його викладачів та вихованців. 1917–1941*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, сс. 252–260.

Организация советской науки в 1917–1925 гг. *Сборник документов*, 1968. Ленинград: Наука.

Организация советской науки в 1926–1932 гг. *Сборник документов*, 1974. Ленинград: Наука.

Отчет о личной работе заведующего кафедрой прикладной математики при ХИНО С. Н. Бернштейна. Спр. 1204. Оп. 2. Ф. 166. Київ: ЦДАВО України.

Плян закордонних командировок на 1930/31 рік. Спр. 583. Оп. 10. Ф. 166. Київ: ЦДАВО України.

Протокол 67 засідання комісії закордонних командировок з 6.03.1929 р. Спр. 494. Оп. 8. Ф. 166. Київ: ЦДАВО України.

Протокол 85 засідання комісії закордонних командировок з 28.05. 1929 р. Спр. 494. Оп. 8. Ф. 166. Київ: ЦДАВО України.

Протокол № 88 засідання комісії закордонних командировок з 22.06. 1929 р. Спр. 494. Оп. 8. Ф. 166. Київ: ЦДАВО України.

Протокол засідання комісії закордонних командировок з 4 січня 1929 р. Спр. 494. Оп. 8. Ф. 166. Київ: ЦДАВО України.

Прохання науково-дослідної кафедри мово-знавства при ХИНО про наукові командировки 17 січня 1925 р. Спр. 752. Оп. 5. Ф. 166. Київ: ЦДАВО України.

Р. Г., 1928. Неделя русских историков. *Руль*. Берлин, 12 июля.

Рябченко, О. Л., 2000. *Харківський інститут народної освіти ім. О. О. Потебні (1921–1939 рр.)*. Харків: ХНАМГ.

Саган, Г. В., 1999. *Наукові зв'язки українських та іноземних вчених у міжвоєнний період (1918–1939 рр.)*. Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. Київ: НАН України.

Сведения о выданных научных командировках за время с 1 апреля 1922 г. по 1 января 1925 г. Спр. 724. Оп. 5. Ф. 166. Київ: ЦДАВО України.

Сохань, П. С., 1990. Взаимообщение народов – важнейшая тенденция и закономерность исторического процесса. В: *Культурные и общественные связи Украины со странами Европы*. Киев, сс. 3–16.

Списки претендентів, бажуючих мати наукові закордонні командировки та листування Комісії закордонних командировок. Спр. 424. Оп. 9. Ф. 166. Київ: ЦДАВО України.

Список научных командировок за кордон. Спр. 647. Оп. 7. Ф. 166. Київ: ЦДАВО України.

Список осіб, що одержали субсидію на закордонні командировки. Спр. 647. Оп. 7. Ф. 166. Київ: ЦДАВО України.

Ткаченко, В. В., 2009. Закордонні відрядження українських вчених у 20–30-х рр. ХХ ст. як віддзеркалення державної політики у галузі міжнародних наукових зв'язків. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: історичні науки*. Кіровоград, вип. 12, сс. 172–179.

Ткаченко, В., 2008. *Українська наука у царині міжнародної комунікації (1920–1939 рр.)*. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. Київ, вип. 14, сс. 364–376.

Урсул, А. Д., 1975. *Проблемы информации в современной науке*. *Философские очерки*. Москва: Наука.

Ушкалов, Л., 2015. *Хвильовий і К °: зустріч з Європою. (До дня народження письменника)*. Доступно: <<http://kharkiv-nspu.org.ua/archives/3964#respond>>.

Шевелев, М., 1925. Об экскурсиях за границу. *Студент революції*, № 3, с. 29.

Яворський, М., 1929. Два «тижні радянської історичної науки» за кордоном. Яворський, М., 1929. *На історичному фронті*. Харків: ДВУ, сс. 216–244.

Bernstein, Serge, 1926. *Leçons sur les propriétés extrémales et la meilleure approximation des fonctions analytiques d'une variable réelle, professées à la Sorbonne*. Paris: Gauthier-Villars et Cie.

References

Kovalenko, V. S., Varhalyuk, V. F., and Stets, N. V., 2014. *Akademik Oleksandr Illich Brods'kyu [Academician Olexander Ilyich Brodsky]*. Dnipropetrovsk: Vydavnytstvo DNU (in Ukrainian).

Aleksandrov, D. A., 1996. *Pochemu sovetskie uchenye perestali pechatat'sya za rubezhom: stanovlenie samodostatocnosti i izolirovannosti otechestvennoy nauki, 1914–1940 [Why Soviet scientists ceased to be published*

abroad: the formation of self-sufficiency and isolation of home science, 1914–1940]. *VIET*, no. 3, pp. 3–24 (in Russian).

Aleksandrov, P. S., Akhiezer, N. I., Gnedenko, and B. V., Kolmogorov A. N., 1969. *Sergey Natanovich Bernshteyn (nekrolog) [Sergey Natanovich Bernstein (obituary)]*. *UMN*, vol. 24, issue 3 (147), pp. 211–218 (in Russian).

Ankety ta zayavy pro dozvil na zakordonni naukovi komandyrovky vykladacham vuziv Ukrainy. 1927–1928 rr. [Questionnaires and applications for the permission for foreign scientific trips to teachers of Ukrainian universities. 1927–1928]. File 650. Inventory 7. Fund 166. Kyiv: Tsentral'nyy Derzhavnyy arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrainy [Central State Archives of Higher Authorities and Administration of Ukraine] (hereinafter – TsDAVO Ukrainy).

Byulleten' Ukrainського Glavnogo komiteta professional'no-tehnicheskogo i spetsial'no-nauchnogo obrazovaniya [Bulletin of the Ukrainian Main Committee of Vocational and Special Scientific Education], 1924, no. 1 (in Russian).

Bernstein, Serge, 1926. *Leçons sur les propriétés extrémales et la meilleure approximation des fonctions analytiques d'une variable réelle, professées à la Sorbonne*. Paris: Gauthier-Villars et Cie.

V Glavnoe upravlenie nauchnimi uchrezhdeniyami USSR [To the Main Directorate of Scientific Institutions of the Ukrainian SSR]. File 650. Inventory 7. Fund 166. Kyiv: TsDAVO Ukrainy (in Russian).

V Ukrglavnauku [To Ukrmainscience]. File 494. Inventory 8. Fund 166. Kyiv: TsDAVO Ukrainy (in Russian).

Vidchyt pro naukovu komandyruvannya do Frantsiyi ulitku 1927 roku naukovoho robitnyka O. D. Bahaliy-Tatarynovoyi [Report on the scientific business trip to France in summer 1927 by a researcher O. D. Bagaliy-Tatarinova]. File 648. Inventory 7. Fund 166. Kyiv: TsDAVO Ukrainy (in Ukrainian).

Do NKO. Sektor nauky [To the PKofE. Science sector]. File 583. Inventory 10. Fund 166. Kyiv: TsDAVO Ukrainy (in Ukrainian).

Do okremoyi valyutnoyi narady Narkomfinu USRR [To the separate currency meeting of the People's Commissariat of Finance of the USSR]. File 650. Inventory 7. Fund 166. Kyiv: TsDAVO Ukrainy (in Ukrainian).

Grishina, N. V., 2018. «...Vozmozhnost' proekhat'sya i podyshat' zapadnoevropeyskim vozdukhom»: vzaimootnoshenie nauki i vlasti v sfere zagranichnykh komandirovok v 1920-e gg. [«... The opportunity to ride and to breathe the West European air»: the relationship of science and government in the field of foreign business trips in the 1920s]. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta: Istorija*. Tomsk, no. 51, pp. 28–36 (in Russian).

Z istoriyi mizhnarodnykh zv'yazkiv Ukrainy: nauka, osvita (XIX – 30-ti roky XX st.) [From the history of international relations of Ukraine: science, education (XIX – the 1930s)]. Documents and materials, 1999. Kyiv: Instytut istoriyi Ukrainy NAN Ukrainy (in Ukrainian).

Zayava profesora I. S. Turkeltauba [Statement of the Professor I. S. Turkeltauba]. File 439. Inventory 5. Fund 166. Kyiv: TsDAVO Ukrainy (in Ukrainian).

Zvit za komandyrovku [Business trip report]. File 648. Inventory 7. Fund 166. Kyiv: TsDAVO Ukrainy (in Ukrainian).

Zvit naukovoho vidryadzhennya do Frantsiyi ta Hollandiyi diysnoho chlena naukovu-doslidnoyi kafedry antropohiyi ta heohrafiyi L. P. Nikolayeva [Report on

the business trip to France and the Netherlands by the full member of the research department of anthropology and geography L. P. Nikolaev]. File 648. Inventory 7. Fund 166. Kyiv: TsDAVO Ukrainy (in Ukrainian).

Zvit pro zakordonnu komandyrovku do Nimechchyny diysnoho chlena Kyyivs'koyi kafedry pedohiyi O. I. Doroshenko [Report on the foreign trip to Germany of a full member of the Kyiv Department of Pedology O. I. Doroshenko]. File 501. Inventory 8. Fund 166. Kyiv: TsDAVO Ukrainy (in Ukrainian).

Zvit sektsiyi prykladnoyi zoolohiyi za 1928/29 rik [Report of the Section of Applied Zoology for 1928/29]. File 6. Inventory 8. Fund R-1427. State Archive of Kharkiv oblast (in Ukrainian).

Zvity pro zakordonni komandyrovky naukovykh robitnykiv Ukrainy. 1927–1928 rr. [Reports on foreign missions of researchers of Ukraine. 1927–1928]. File 648. Inventory 7. Fund 166. Kyiv: TsDAVO Ukrainy (in Ukrainian).

Ivanenko, O. A., 2013 *Universytety Ukrainy v mizhnarodnykh naukovykh zv'yazkakh Rosiyi 'koyi imperiyi (druha polovyna XIX – pochatok XX st.)* [Universities of Ukraine in International Scientific Relations of the Russian Empire (second half of XIX – beginning of XX century)]. Kyiv: Instytut istoriyi Ukrainy NAN Ukrainy (in Ukrainian).

Ioffe, A. E., 1975. *Mezhdunarodnye svyazi sovetskoy nauki, tekhniki i kul'tury 1917–1932* [International relations of Soviet science, technology and culture 1917–1932]. Moscow: Nauka (in Russian).

Istoriya Natsional'noyi Akademiyi nauk Ukrainy 1924–1928 [History of the National Academy of Sciences of Ukraine 1924–1928]. Documents and materials, 1998. Kyiv: NBUV (in Ukrainian).

Istoriya Natsional'noyi Akademiyi nauk Ukrainy 1929–1933 [History of the National Academy of Sciences of Ukraine 1929–1933]. Documents and materials, 1998. Kyiv: NBUV (in Ukrainian).

Istoriya Natsional'noyi Akademiyi nauk Ukrainy 1934–1937 [History of the National Academy of Sciences of Ukraine 1934–1937]. Documents and materials, 2003. Kyiv: NBUV (in Ukrainian).

Kalinicheva, H. V., 1996. *Ukrayins'ko-nimets'ki osvichni i naukovy zv'yazky u 20-ti – na pochatku 30-kh rokiv* [Ukrainian-German educational and scientific relations in the 1920's and in the early 1930's]. Thesis of PhD dissertation. Donetsk: Donetsk State University (in Ukrainian).

Korotkyy zvit pro robotu komisiyi zakordonnykh komandyrovok pry NKO za 1928–29 r. [Brief report on the work of the Foreign Travels Commission at the NCO for 1928–29]. File 499. Inventory 8. Fund 166. Kyiv: TsDAVO Ukrainy (in Ukrainian).

Kravchuk, M. P., 2000. Notatky z podorozhi [Travel notes]. In: Kravchuk, M. P., 2000. *Naukovo-populyarni pratsi*. Kyiv. pp. 178–181 (in Ukrainian).

Kratkiy otchet o zagranichnoy nauchnoy rabote profesora N. N. Pashe-Ozerskogo (iyul' 1928 – yanvar' 1929 goda) [Brief report on the foreign scientific work of Professor N. N. Pasha Ozersky (July 1928 – January 1929)].

File 648. Inventory 7. Fund 166. Kyiv: TsDAVO Ukrayiny (in Russian).

Kuz'min, M.S., 1971. *Deyatel'nost' partii i sovetskogo gosudarstva po razvitiyu mezhdunarodnykh nauchnykh i kul'turnykh svyazey SSSR 1917–1932 gg.* [The activity of the party and the Soviet state in the development of international scientific and cultural ties of the USSR 1917–1932] Leningrad: Izdatel'stvo Leningradskogo universiteta (in Russian).

Levchenko, V. V., 2012. Vcheni-istoryky Odesy v mizhnarodniy naukoviy komunikatsiyi v 1917–1930-kh rr. [Odessa Historians in International Scientific Communication in the 1917–1930's.]. *Universytet: naukovyy istoryko-filosofs'kyy zhurnal*, no. 3 (47), pp. 11–22 (in Ukrainian).

Lystivka iz arkhivu profesora I. S. Tyelyetova [Postcard from Professor I. S. Teletov's archive]. Available at: <https://auction.ru/offer/frankfurt_na_majne_opernyj_teatr_germanija_rejkh_arkhiv_prof_teletov_rossijskaja_imperija_rsf_1927-i78045456035491.html#2> (in Ukrainian).

Materialy pro vidryadzhennya pratsivnykiv nauky za kordon [Materials on business trips of science workers abroad]. File 583. Inventory 10. Fund 166. Kyiv: TsDAVO Ukrayiny (in Ukrainian).

Mulyar, I. Yu., 1993. Ukrayins'ko-pol's'ki mizhderzhavni kul'turni vzayemyny u 20–30 rokakh XX st. [Ukrainian-Polish Inter-State Cultural Relations in the 20–30s of the 20th Century]. In: *Mizhnarodni zv'yazky Ukrayiny: naukovi poshuky i znakhidky [Ukraine's International Relations: Research and Findings]*. Kyiv, issue 3, pp. 22–29 (in Ukrainian).

Narkomos. Do Ukrholovnavnyky [People's Commissariat of Education. Up to Ukrmainscience]. File 648. Inventory 7. Fund 166. Kyiv: TsDAVO Ukrayiny (in Ukrainian).

Narodnomu Komissaru Prosveshcheniya USSR tov. N. A. Skrypnyku [To People's Commissar of Education of the Ukrainian SSR Comrade O. N. Skrypnyk]. File 648. Inventory 7. Fund 166. Kyiv: TsDAVO Ukrayiny (in Russian).

Nauchnomu komitetu. Otchet o rabote Ts. K. Rus'yana za may-dekabr' 1923 g. [To Scientific Committee. Report on the work of C. K. Rusyan in May-December 1923]. File 1205. Inventory 2. Fund 166. Kyiv: TsDAVO Ukrayiny (in Russian).

Nikolaev, L. P., 2016. Dnevnik sovetskogo profesora [Diary of Soviet professor]. In: *Kharkivs'kiy universitet u spogadakh yogo vkladachiv ta vikhovantsiv. 1917–1941 [Kharkiv University in the Memoirs of its Teachers and Pupils. 1917–1941]*. Kharkiv: VN KhNU Karazin, pp. 252–260 (in Russian).

Organizatsiya sovetskoy nauki v 1917–1925 gg. [The organization of Soviet science in 1917–1925]. Collection of documents, 1968. Leningrad: Nauka (in Russian).

Organizatsiya sovetskoy nauki v 1926–1932 gg. [The organization of Soviet science in 1926–1932]. Collection of documents, 1974. Leningrad: Nauka (in Russian).

Otchet o lichnoy rabote zaveduyushchego kafedroy prikladnoy matematiki pri KhINO S. N. Bernshteyna [Report on the personal work of the head of the department of applied mathematics of KhIofPE S. N. Bernstein]. File 1204. Inventory 2. Fund 166. Kyiv: TsDAVO Ukrayiny (in Russian).

Plyan zakordonnykh komandyrovok na 1930/31 rik [Plan for foreign missions in 1930/31]. File 583. Inventory 10. Fund 166. Kyiv: TsDAVO Ukrayiny (in Ukrainian).

Protokol zasidannya komisiyi zakordonnykh komandyrovok z 4 sichnya 1929 r. [Minutes of the meeting of the commission of foreign missions from January 4, 1929]. File 494. Inventory 8. Fund 166. Kyiv: TsDAVO Ukrayiny (in Ukrainian).

Protokol 67 zasidannya komisiyi zakordonnykh komandyrovok z 6.03.1929 r. [Minutes 67 of the meeting of the commission of foreign missions from 6.03.1929]. File 494. Inventory 8. Fund 166. Kyiv: TsDAVO Ukrayiny (in Ukrainian).

Protokol 85 zasidannya komisiyi zakordonnykh komandyrovok z 28.05.1929 r. [Minutes 85 of the meeting of the commission of foreign missions from 28.05.1929]. File 494. Inventory 8. Fund 166. Kyiv: TsDAVO Ukrayiny (in Ukrainian).

Protokol 88 zasidannya komisiyi zakordonnykh komandyrovok z 22.06.1929 r. [Minutes 88 of the meeting of the foreign missions commission from 22.06.1929]. File 494. Inventory 8. Fund 166. Kyiv: TsDAVO Ukrayiny (in Ukrainian).

Prokhannya naukovo-doslidnoyi kafedry movoznavstva pry KhINO pro naukovi komandyrovky 17 sichnya 1925 r. [Request of the Research Department of Linguistics at HINO on scientific business trips in January 17, 1925]. File 752. Inventory 5. Fund 166. Kyiv: TsDAVO Ukrayiny (in Ukrainian).

R. G., 1928. Nedelya russkikh istorikov [The Week of Russian historians]. *Rul'*. Berlin, 12 July (in Russian).

Ryabchenko, O. L., 2000. *Kharkivs'kyi instytut narodnoyi osvity im. O. O. Potebni (1921–1930 rr.) [O. O. Potebnyia Kharkiv Institute of Public Education (1921–1930)]*. Kharkiv: KhNAMH (in Ukrainian).

Sahan, H. V., 1999. *Naukovi zv'yazky ukrayins'kykh ta inozemnykh vchenykh u mizhvoyennyi period (1918–1939 rr.) [Scientific relations of Ukrainian and foreign scientists in the interwar period (1918–1939)]*. Thesis of PhD dissertation. Kyiv: NAN Ukrayiny (in Ukrainian).

Svedeniya o vydannykh nauchnykh komandirovokakh za vremya s 1 aprelya 1922 g. po 1 yanvarya 1925 g. [Information on scientific trips issued during the period from April 1, 1922 to January 1, 1925]. File 724. Inventory 5. Fund 166. Kyiv: TsDAVO Ukrayiny (in Russian).

Sokhan' P. S., 1990. Vzaimoobshchenie narodov – vazhneyshaya tendentsiya i zakonomernost' istoricheskogo protsessa [Mutual communication of peoples – the most important trend and regularity of the historical process]. In: *Kul'turnye i obshchestvennye svyazi Ukrainy so stranami Evropy*. Kiev, pp. 3–16 (in Russian).

Spysok naukovykh komandyrovok za kordon [List of scientific missions abroad]. File 647. Inventory 7. Fund 166. Kyiv: TsDAVO Ukrayiny (in Ukrainian).

Spysok osib, shcho oderzhaly subsydiy na zakordonni komandyrovky [List of persons who received subsidies for business trips abroad]. File 647. Inventory 7. Fund 166. Kyiv: TsDAVO Ukrayiny (in Ukrainian).

Spysky pretenditiv, bazhayuchykh maty naukovi zakordonni komandyrovky ta lystuvannya Komisiyi

zakordonnykh komandyrovok [Lists of applicants wishing to have scientific missions abroad and correspondence of the Foreign Affairs Commission]. File 424. Inventory 9. Fund 166. Kyiv: TsDAVO Ukrayiny (in Ukrainian).

Tkachenko, V., 2008. Ukrayins'ka nauka u tsaryni mizhnarodnoyi komunikatsiyi (1920–1939 rr.) [Ukrainian Science in the Field of International Communication (1920–1939)]. *Ukrayina XX st.: kul'-tura, ideolohiya, polityka*. Kyiv, issue 14, pp. 364–376 (in Ukrainian).

Tkachenko, V. V., 2009. Zakordonni vidryadzhennya ukrayins'kykh vchenykh u 20–30-kh rr. XX st. yak viddzerkalennya derzhavnoyi polityky u haluzi mizhnarodnykh naukovykh zv'yazkiv [Foreign missions of Ukrainian scientists in the 20–30's of the XX century. as a reflection of national policy in the field of international scientific relations]. *Naukovi zapysky Kirovohrads'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Seriya: istorychni nauky*. Kirovohrad, issue 12, pp. 172–179 (in Ukrainian).

Ursul, A. D., 1975. *Problemy informatsii v sovremennoy nauke. Filocofskie ocherki* [Information problems in modern science. Philosophical Essays]. Moscow: Nauka (in Russian).

Ushkalov, L., 2015. *Khvyly'ovyy i K°: zustrich z Yevropoyu. (Do dnya narodzhennya pys'mennyka)* [Khvylovyj and K°: meeting with Europe. (To the writer's birthday)]. Available at: <<http://kharkiv-nspu.org.ua/archives/3964#respond>> (in Ukrainian).

Shevelev, M., 1925. Ob ekskursiyakh za granitsu [About excursions abroad]. *Student revolyutsii*, no. 3, p. 29 (in Russian).

Yavors'kyi, M., 1929. Dva «tyzhni radyans'koyi istorychnoyi nauky» za kordonom [Two «weeks of Soviet historical science» abroad]. In: Yavors'kyi M. *Na istorychnomu fronti*. Kharkiv: DVU, pp. 216–244 (in Ukrainian).